

Uskontoa vai kulttuuria?

■ JUHANI KOPONEN

Uskonto ja kehitys. Näkökulmia suomalaisen kehitysyhteistyöhön ja -tutkimukseen. Toim. Elina Vuola. SKS 2015.

Harva enää ottaa vakavasti ennusteita uskonnon lähestyvistä kuolemasta. Toista todistavat etenkin globaalissa etelässä eli kehitysmaissa alati voimistuvat uskonnon synnyttämät poliittiset ja yhteiskunnalliset järjestykset. Siitä huolimatta, väittävät *Uskonto ja kehitys* -teoksen kirjoittajat, uskonnon ja kehityksen suhteen monimuotoisuus ymmärretään yhä puutteellisesti. Syyttävä sormi kohdistuu etenkin suomalaisen kehityspolitiikkaan ja -tutkimukseen, jossa uskontoon liittyvät kysymykset on jatkuvasti tulkittu kapeasti tai tyystin sivuutettu. Niin kehityksen käytäntöjä kuin sen tutkimustakin vaivaa ”uskontosokeus”, siksi tekijät peräänkuuluttavat ”uskonnon lukutaitoa” eli kykyä ymmärtää uskontojen yhteiskunnallisia vaikutuksia sekä sitä, miten niiden toiminta nousee niiden vaalimisesta opetuksista ja ihmiskäsityksistä. Se taas edellyttää uskontotaustaisen ja maallisten toimijoiden välillä avointa ja kriittistä dialogia, jota kirjoittajat sanovat haluavansa teoksellaan edistää.

Enimmäkseen sujuvasti kirjoitettu teos tarjoaakin dialogiin paljon monipuolista ainesta, jota ei ole liiemmin ollut kootusti suomeksi saatavilla. Tekijäkatras koostuu edustavasta joukosta suomalaisia kehityksen ja uskonnon tutkijoita, jotka ovat omakohtaisesti perehtyneet aiheeseensa niin teoriassa kuin käytännössäkin. Useimmat ovat koulutukseltaan teologeja, mutta joukossa on myös yhteiskuntatieteilijöitä. He eivät erityisesti alleviivaa omaa henkilökohtaista uskonnollista vakaumustaan vaikka useimmilla sellainen lienee. He kuuluvat joka tapauksessa niihin joiden mielestä sen paremmin uskonnollinen vakaumus kuin sen puutekaan eivät oikeuta suhtautumaan uskontoon epäanalyttisesti. Uskontoa ei pidä yli- eikä aliarvioida, ei sokeasti puolustaa eikä silmitömmästi demonisoida.

Kirja ei yritäkään käsitellä uskonnon ja kehityksen tutkimuksen suuria klassisia kysymyksiä systemaattisesti vaikka ne ovat kautta linjan läsnä. ”Uskonto” tarkoittaa voittopuolisesti kristinuskoa ja ”kehitys” typistyy lähinnä kehitysyhteistyöksi ja muuksi kehitykseen tähtääväksi toiminnaksi. Max Weberin kuuluisaa teesiä maailmanuskontojen vaikutuksesta modernin kapitalismin kehitykseen lännessä ei edes mainita sen paremmin hyväksyvässä kuin kriittisessäkään hengessä. Kirja pikemminkin tarjoaa, alaotsikkonsa mukaan, näkökulmia suomalaisen kehitysyhteistyöhön ja -tutkimukseen.

Näkökulmia onkin kirjaan mahdutettu niin paljon, että lyhyt esittely ei voi yrittääkään tehdä oikeutta yksittäisille kontribuutioille. Kirjoittajien yhteinen peruslähde on se tunnustettu tosiseik-

ka, että mikään uskonto, saati uskonto yleensä, ei ole monoliittinen kokonaisuus, vaan niiden sisällä elää ja kilpailee monenlaisia, osin keskenään täysin ristiriitaisiakin suuntauksia, joten hyvinkin erilainen toiminta voidaan oikeuttaa uskonnolla. Elina Vuolan mukaan kirjoittajat haluavat torjua ”uskontoessentialismia”, vaikkapa monotheististen uskontojen esittämistä muuttumattomina monoliitteina – ikään kuin ne eivät olisi aikaan ja paikkaan sidottuja ilmiöitä, jotka ovat jo monin tavoin muuttuneet ja joutuneet tarkistamaan aiempia käsityksiään.

Lähtökohdasta seuraa, että uskonto ei kirjoittajille ole kehityksen kannalta yksiselitteisesti hyvää tai paha. Sen vaikutukset voivat olla ristiriitaiset sekä riippuvat uskon tulkinnasta ja kontekstista. Esimerkkejä ei tarvitse hakea äärijärjestöistä asti. Kristinuskon sisällä esimerkiksi köyhyyteen voidaan suhtautua monin tavoin. Joillekin vapaaehtoinen köyhyys voi olla tavoiteltu valinta. Toiset haluavat vähentää sitä tai poistaa sen, mutta eri tavoin. Latinalaisen Amerikan vapautuksen teologia nostaa tapetille epäoikeudenmukaisiksi koetut yhteiskunnalliset rakenteet, kun taas Yhdysvalloista Afrikkaan ja Latinalaiseen Amerikkaan levinnyt helluntailais-karismaattinen menestyksen teologia lupaa yksilölle sitä enemmän maallista onnea, mitä enemmän hän kantaa lahjoituksia kirkkolleen. Erityisesti ristiriidat kärjistyvät sukupuolen, sukupuolisuuden ja seksuaalietiikan teemoissa.

Tämä kaikki kertoo uskonnon elinvoimasta. Yhteiskuntatutkimuksessa aikoinaan suosittu yhteiskunnan jatkuvan maallistumi-

sen ja uskonnon yksityistymisen oletus on osoittautunut maailman mittakaavassa poikkeukseksi, kirjoittajat muistuttavat. Se ei päde edes koko ”kehittyneessä” maailmassa vaan lähinnä vain Euroopassa. Muualla maailmassa, etenkin kehitysmaissa, uskonnollisten yhteisöjen koko kasvaa ja uskonnon yhteiskunnallinen merkitys lisääntyy. Niin on myös kirjan keskiössä olevan kristinuskon laita, sillä 15 vuoden kuluttua maailman kristittyjen suurin osa lienee afrikkalaisia. Samalla joukon sisäinen koostumus muuttuu. Kasvua tapahtuu etenkin karismaattisuuteen perustuvissa evankelisissa kirkkoissa, joista voimakkaimmin leviää helluntailaisuus, etenkin sen uuskarismaattinen muoto.

Vielä tärkeämpää, kuten Auli ja Mika Vähäkangas sekä Päivi Hasu selvittävät, on, että kristinuskon ”eteläistyessä” se itse muuttuu. Sen tiivis kanssakäyminen ja vuorovaikutus afrikkalaisten perinneuskontojen kanssa tuottaa aivan uudenlaista kristillisyyttä – yhteisöllisempää tai eri tavalla yhteisöllistä. Pyhä Henki joutuu kohtamaan afrikkalaisen kosmologian henget. Afrikkalaiset kuuluvat perinteisiin lähetyskirkkoihin usein sukulinjoittain, helluntailais-karismaattisiin taas yksilöinä tai ydinperheinä, jolloin kääntymys voi rikkoa siteet laajempaan sukuun, kun kirkko tarjoaa uuden yhteisön.

Itsenäistyneistä afrikkalaisista kirkkoista on tullut kiinteä osa ympäröivää yhteiskuntaansa, hyvässä ja pahassa. Niillä on moraalista ja poliittista ääntä ja vaikutusvaltaa, samalla kun ne maata ja muita resursseja omistavina yhteisöinä ovat merkittäviä maallisia vallankäyttäjiä, kuten Henni Alava Pohjois-

Ugandan kenttätyössään havaitsi. Sekä anglikaaninen että katolinen kirkko toimivat aktiivisesti rauhavälittäjinä pitkässä sodassa vuosina 1986–2008 Ugandan armeijan häätävässä siviilejä säästämättä (kristillistaustaisia) sissejä alueelta. Nykyisessä monipuoluejärjestelmässä kirkot edustavat enimmäkseen opposition ääntä. Toisaalta kirkot eivät ole säästyneet afrikkalaisten yhteiskuntien yleisiltä vitsauksilta, kuten korruptiolta, Vähäkankaat toteavat.

Hyvin toisenlainen uskonnon yhteiskunnallistumisen trendi voidaan nähdä uskonnollistaustaisten järjestöjen kehitystyössä pohjoisissa maissa. Perinteiseen lähetystyöhön, erityisesti sanan julistukselle annettuun painoon sekä lähetyssaarnaajien paternalistisiin asenteisiin ja yhteistyöhön siirtomavallan kanssa, on jo pitkään otettu etäisyyttä suomalaisten kirkkojen sisälläkin. Sen sijaan esiin nostetaan kirkkojen kehitystyötä. Mari-Anna Pöntisen mukaan ”kehitys on aina kuulunut lähetystyöhön. Kirkko, koulu ja klinikka ovat olleet ne instrumentit, joilla kirkot ovat lähetystyötään toteuttaneet.”

Tämä on kuitenkin vain yksi kiistelty käsitys evankelioimisen ja kehitystyön suhteesta eikä kirjassa selvitetä laajemmin siitä lähetysteologiassa käytyä keskustelua. Syytä olisi ollut, sillä uskonnollistaustaiset kehitystyötä tekevät järjestöt saavat reilun osan rahoituksestaan valtiollisista kehitysyhteistyömäärärahoista, joiden käyttö uskonnon edistämiseen on nimenomaisesti kielletty. Se on ajanut etenkin lähetysjärjestöt, kuten voi päätellä Maria Palmusaaren ja Päivi Hasun luvuista, skitsofreeniseen tilanteeseen. Ulkopuolisil-

le rahoittajilleen niiden täytyy todistella, että varat eivät ole menneet uskonnon edistämiseen, mutta omille kannattajilleen niiden on ”holistiseen” ihmisenäkemykseensä vedoten vakuutettava että näidenkin toiveet on täytetty. Silti kirkollinen kannattajakunta kuulemma valittaa tämän tästä, että kirkollisuus ei juuri näy järjestöjen työssä.

Kaikki tämä kiertyy takaisin isoon klassiseen kysymykseen uskonnon ja kulttuurin suhteesta. Siitä ei *Uskonto ja kehitys* -teoksessa oikein saada otetta. Kirjoittajat useimmiten viittaavat uskontoon kulttuurin osana, niin kuin kuka hyvänsä ”maallinen” kulttuurintekijä tekee, mutta mikä lopulta on kulttuurin ja uskonnon suhde? Useilla kirjoittajilla näyttää olevan sanaton oletus, että uskonto ei ole mitään hyvää kulttuuria. Se on ainakin jollain tavalla ”erilaista” tai ”syvempää” kuin ”muu” kulttuuri. He arvelevat myös, että maalliset kehitystoimijat olettavat uskonnollisen pohjan antavan uskonnollistaustaisille toimijoille jotain etua. Mutta mitä on ”uskonto”, jota ei voida palauttaa ”kulttuuriin”? Toimittaja sanoo, että kirjassa käsitetään uskonto laajasti instituutioina, oppijärjestelminä ja eettisinä ohjeina sekä elettyinä uskontoina. Pari kirjoittajaa muistuttaa, että uskontoon kuuluu myös transsendentaalinen, tuonpuoleinen ulottuvuus.

”Uskontosoikeuden” parantaminen on kirjan päätavoitteita, mutta onko diagnoosi oikea? Onhan uskontoa yhteiskuntatutkimuksessa käsitelty aina, niiden suhde vain on perinteisesti ollut jännitteinen. Suuri osa aiemmasta tutkimuksesta on ollut vähintäänkin uskontokriittistä ellei -kielteistä. ”Maalliselle” tutkijalle uskonto on, Wal-

ter van Beekia ja Thomas Blakelya seuraten, ”ihmisen vuorovaikutusta kulttuurisesti postuloidun, falsifioimattomassa olevan todellisuuden kanssa”. Vain uskonnolliset uskomukset ja vakaumukset sekä niiden moninaiset ilmenemismuodot ja seuraukset ovat siten olemassa, että niitä voidaan tutkimuksen keinoin käsitellä. Niiden on selitettävä nousevan yhteiskunnasta ja palvelevan jotain yhteiskunnallista tarkoitusta (kuten Durkheimin sosiaalista koheesiota tai Marxin kapitalismia) tai kuuluvan tiettyyn yhteiskunnan tai yksilön kehitysvaiheeseen (kuten Freudin lapsuuteen). Mutta uskontoa, sen ilmenemismuotoja ja yhteiskunnallisia vaikutuksia on viime aikoina pyritty ymmärtämään myös metodologisen agnostismin nimissä ottamatta kantaa sen lähtöoletusten totuusarvoon. Minulle kyseessä on silloin enemmänkin sulkeistaminen – metodologinen silmien ummistaminen – kuin ”sokeus” uskonnolle sinänsä ja sen merkitykselle.

Yksi uskonnon ja kulttuurin elävä ja tunnustettu yhteys löytyy moraalista ja siten arvonmuodostuksesta. Uskonnon voidaan nähdä tukevan ja suorastaan erittävän tiettyjä moraaliarvoja sekä yhtä lailla torjuvan ja vastustavan toisia. Mutta kaikki arvot eivät ole moraaliarvoja eikä kaikkea moraalikaan voida johtaa uskonnosta. Yhteisissä teeseissään kirjoittajat sanovat, että kaikki kehitysjajattelu nojaa johonkin arvopohjaan ja kaikista arvoista tulee keskustella kriittisesti. Siitä on vaikea olla eri mieltä. Haluaisin kuitenkin kyseenalaistaa

1 Thomas D. Blakely, Walter E.A. van Beek ja Dennis L. Thomson (toim.), *Religion in Africa*. James Currey, Lontoo, 1994, s. 1–2.

Elina Vuolan väitteen, että uskonnollistaustaiset järjestöt olisivat olleet esimerkiksi arvojen esiintuomisessa ja nyt vain muiden pitäisi yltää samaan. Pikemminkin väittäisin, että etenkin valtiolliset kehitystoimijat ovat viime vuosina toimineet hyvinkin arvosuuntautuneesti ja ovat auliisti – jos kohta hyvin pintapuolisesti – esitelleet arvojaan ohjelmissaan. Uskonto puolestaan on monimuotoinen ilmiö, jonka yksittäiset uskonnollistaustaiset toimijat ovat sisäisesti hyvin moniäänisiä. Lisäksi uskontojen arvopohjissa on paljon vaihtelua, mikä kaikki ei välttämättä näy ulos.

Toki voisi ajatella, että kaikilla pääuskunnoilla olisi jotain yhteisiä ja luovuttamattomia perusarvoja. Silloin palataan uskonnon ja kulttuurin suhteeseen sekä joudutaan kysymykseen kulttuurin universaaleista ja erityisistä piirteistä. Altruismia käsitellessään Tapio Leskinen viittaa kaikkiin uskontoihin – hieman eri muodossa – sisältyvään kultaiseen sääntöön. Mutta emmekö ole jo antropologeilta oppineet, että sen taustalla on vastavuoroisuuden luultavasti universaali imperatiivi? Myös Leskinen tunnistaa altruismin biologisen ja sosiaalisen perustan ja päätyy pohtimaan, sekö on se pysyvä arvo, ihmisyyteen kuuluva ominaisuus ja kriittisissä tilanteissa aktivoituva selviämisen keino. Kristilliseen arvopohjaan kirjassa viitataan usein Jumalan ja lähimmäisen rakkautena, mutta ei kysyttyä, kuinka siitä seuraavat armon ja anteeksiantannon vaatimukset sopivat yhteen kehitysyhteistyössä yleistyneen ja koventuneen yksilöllistävän ihmis- ja muun oikeuspuheen kanssa. Ne vilahtavat vain Pohjois-Ugandan taipauksessa, jossa kirkkojen rauhan-

välitysyrietykset kilpistyivät siihen, ettei sissijohtajille annettu syytesuojaa.

Kirjoittajien ihailtavan kriittisestä ja itsekritteisestä otteesta huolimatta päällimmäiseksi vaikutelmaksi kuitenkin jää, että heistä uskonnon vaikutus kehitykseen – siten kuin ne kirjassa ymmärrettään – on joka tapauksessa ollut siunauksellinen. Mitä ongelmia kirkkojen ja järjestöjen toiminnassa onkaan ollut, ne ovat olleet merkittäviä terveys- ja koulutuspalveluiden tuottajia sekä asettuneet köyhien ja sorrettujen puolelle, Petri Merenlahti kirjoittaa. ”Missä sosiaalisen omantunnon ja vastuullisuuden perustana on uskonvakuumus, suhde toiseen ei perustu sentimentaalisuuteen tai vallankäyttöön vaan velvoittavaan samuuteen, yhteiseksi tunnustettuun ihmisarvoon.” Nämä eivät kuitenkaan enää ole uskonasioita vaan tutkittavissa olevia väitelauseita. Olemassa olevasta tutkimuksesta tuskin löytyy perusteita näin voimakkaisiin yleistyksiin. Uskonto ja kehitys itse antaa aineistoa argumentoida, että toiset väitteet pitävät paikkansa paremmin ja kattavammin kuin toiset. Ennen kaikkea vaatimus ”uskonnon lukutaidosta” ja sen edellyttämästä dialogista edellyttää myös kulttuurin lukutaitoa – molemmilla puolilla.

Kirjoittaja on kehitysmatutkimuksen emeritusprofessori Helsingin yliopistossa.